

18.Yüzyıl'da Batı Afrika'da Osman b. Fûdi'nin Bid'atlerle Mücadele ve Sünneti İhyâ Hareketi*

Ayşe Gökçen Sarı**

Fatma Aydın***

Öz: Hz. Âdem (as) ile başlayan Hak din kavramı, sonrasında yaşanan dinin tahrifi ve dinin ihyası için gönderilen her bir peygamber, temelinde tevhit inancını hâkim kılmayı esas almıştır. Dinin tekâmülü ise peygamberlerin sonuncusu Hz. Muhammed (sav) ve ona indirilen Kur'an ile tamamlanmıştır. Kıyamete kadar geçerli olan bu düzenin korunması ise dinin tahrifini önlemekle mümkün olacaktır. Kur'an'ın korunacağı el-Hicr, 15/9 ayetiyle Allah'ın garanti ettiği bir husus olmakla beraber dinin ikinci ana kaynağı olan sünnetin korunması görevi Hz. Peygamber (sav)'in hadislerinde, kendisinden sonra peygamber varisi olarak nitelendirilen muhakkik âlimlere verilmiştir. Hz. Peygamber (sav) ise ümmetini din adına sonradan ihdas edilen bid'atlardan sakındırmış, bunlarla mücadele kapsamında tarih boyunca âlimler de sünneti ihya çalışmalarının yanında, bid'atları ortaya koyan çeşitli eserler meydana getirmişlerdir. Bu konuda, bulunduğu bölgede özellikle sünneti ihya ve bid'atlerden sakındırma hareketinin önderi olan Osman b. Fûdî, konuya dair incelediğimiz "*İhyâu's-sünne*" eseriyle, içinde yaşadığı toplumda sünnete ittibanın zorunluluğunu ve bid'atların ortadan kaldırılmasının gerekliliğini ortaya koymayı amaçlamış, bulunduğu toplumda İslami bilgi ve kültürün yerleşmesi için mücadele etmiştir. Bununla beraber ilerleyen dönemlerde ortaya çıkan çağdaş İslâmî akımlar, ulaşım ve iletişim imkânlarının artmasıyla, ortaya çıktığı ve yayıldığı farklı bölgelerdeki Müslüman toplumları ve dini liderleri farklı şekilde etkisi altına almış ve sünneti ihya hareketlerinin fikri boyutunu etkilemiştir. Çalışmamıza konu olan eser, bulunduğu toplumun önderi olup insanları dinin özüne dönmeye çağıran Şehu Osman'ın da ilminin temelini oluşturan kaynakları öğrenebilmemiz açısından bize yol göstermektedir. Osman b. Fûdî'yi ve onun ilmi görüşlerini yansıtan bu eserini incelemek; bizler için bu âlimin İslami çizgisini anlamının yanında, Batı Afrika Müslüman toplumundaki uygulamalara bakarak günümüze uzanan bid'atlar ve sünnetin ihyası çalışmalarını görmek açısından kaynak oluşturacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osman b. Fûdî, *İhyâu's-sünne*, Bid'at, Sokoto, Kuzey Afrika

Giriş

İnsanlık tarihinin başlangıcı Hz. Âdem (as)'den itibaren, Allah'ın göndermiş olduğu Hak dinin tahrif edilmesi söz konusu olmuş, sonrasında ise Hak düzeni tekrar ihya etmek ve temeli değişmemek kaydıyla yeni kanun ve düzen getirmek amacıyla yine Allah tarafından

*Bu tebliğ, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'nda devam etmekte olan "Osman b. Fûdî'nin *İhyâu's-Sünne* ve *İhmâdu'l-Bid'a* Adlı Eseri Kapsamında 18. Yüzyıl Batı Afrika'sında Bid'atlarla Mücadele ve Sünneti İhya Hareketi" başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

**Vaiz, Sakarya Erenler İlçe Müftülüğü. İletişim: aysegokcen-sari@hotmail.com

***Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı. İletişim: fatma.aydin@bilecik.edu.tr

peygamberler gönderilmiştir. “Hak Din” kavramı son peygamber Hz. Muhammed’in (sav) gönderilişi ve Kur’an’ın inzaliyle son şeklini almış, bu durumu ifade eden el-Mâide 5/3 ayeti de dinin ikmalinin delili olmuştur.

İslam’ın yayıldığı dönemde farklı kültür ve değerlere sahip çok çeşitli insanların bu dine intisabı ile dini algılarda bozulma riskinin oluşması hakkında kitap ve sünnette uyarılar yapılmış ve dinin korunması emredilmiştir.

Kur’an’ın korunacağı garantisini Allah tarafından verilmiştir (el-Hicr 15/9). Hz. Peygamber’den (sav) sonra dine ortaya çıkabilecek bozulmalara karşı teyakkuzda olma, yanlışları düzeltme görev ve sorumluluğu da Hz. Peygamber’in (sav) hadislerinde peygamber vârisi (Ebû Dâvûd, “İlim”, 1; Tirmizî, “İlim”, 19; İbn Mâce, “Mukaddime”, 17.) olarak nitelendirilen muhakkik âlimlere verilmiştir. Bunun sonucu olarak dinin muhafazası için bid’at ve hurafelerle mücadele ve bozulmalar görüldüğünde sünnetin ihyası ile alakalı çalışmalar daima olagelmıştır. Bununla beraber bid’at; konusu, tanımı ve kapsamı açısından her dönemde tartışılmış ve farklı yorumlar yapılmış bir kavramdır.

Arap dilinde “benzeri yokken yeni bir şey ortaya çıkarmak” anlamındaki “bd’a” (بدع) kelimesinden türemiş bid’at (البدعة) sözcüğü “ evvel emirde misali olmayıp ahiren ihdas edilmiş şey ” manasındadır (Devellioğlu, 1986). Dini literatürde ise bu kavram Allah Rasulü’nden sonra ihdas olan, Kur’an’da ve Resulünün sünnetinde yeri bulunmayan, kısacası şer’i bir dayanağı bulunmayan ve dahi sahabe ve sonra onlara tabi olanlar ve içtihat yetkisi bulunan ulemanın da içtihat ve uygulamasında yeri olmayan görüş ve uygulamalar diye tarif edilmiştir (Pakalın, 1983).

Hz. Peygamber (sav)’den gelen rivayetlerde hades, ihdâs, muhdes kelimeleriyle bid’atlara işaret edilmiş, bunlardan uzak durulması tavsiye edilmiştir (Gürler, 2003).

Bid’at kapsamında ele alınan bir fiili işleyenler eleştirilmiş ve bu kapsamda “bid’at ehli” diye nitelendirilmiştir.

Sonuçta bid’at kelimesi ve kökünden türemiş olan ifadeler, mevcudun haricinde kalma, yeni meydana gelme ve benzeri anlamları ifade etmektedir. Bununla beraber bid’at kavramını farklı şekillerde tanımlayan âlimlerden kimileri geniş kapsamıyla ele alarak sonradan çıkan her şeyi bid’at saymış, kimileri de kapsamı dar tutmuşlardır (Gürler, 2003).

Konuyla alakalı önemli olan asıl mesele, bid’atların ortaya çıkış sebepleridir. Yaşanan tarih göstermiştir ki dinin başlangıcından beri Müslümanlığı üst seviyeye çıkarma gayreti ya da dinde ifrat, insanları bid’atlar ortaya koymaya yönelten sebeplerdendir. Bunun yanında atalara

ve önderlere duyulan aşırı saygı ve bağlılık, yani geçmişe saygıda ifrat, İslam'a yeni giren toplumların önceki inanç ve kültürlerinden, gelenek ve göreneklerinden aktardıkları bazı yaşayış, inanış ve uygulamaları devam ettirip bunlara İslami inançlarından da bir şeyler ekleyerek zamanla bunları din olarak algılamaları ve bir de iyi veya kötü niyetle, kasıtlı veya farklı amaçlar için hadis diye uydurulmuş sözler yani hadis uydurmacılığı, bir takım bid'atlar ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Karadaş, 2016).

Bid'atları inanç ve ibadetlerde Allah Resulünden sonra ortaya çıkan artırma, eksiltme veya değişim olarak özetleyecek olursak; gerek inanç konularında, gerek ibadetlerde ve dini ahlak ve yaşayış konusunda olsun, bu durumun ortaya çıkması bid'atlar ile gerçek sünnetin ayırt edilmesini zorlaştırarak dinin aslının bozulmasına sebep olabilmektedir (Sofuoğlu, 1964).

Bid'atlarla mücadele etmek için ilk dönemlerden itibaren İslâm âlimleri farklı yöntemler kullanmakla beraber öncelikle sünnetin ihyası yani bilinip hayata geçirilmesi için ciddi çalışmalar yapmışlardır. Bununla beraber de bid'at kavramıyla ilgili eserler ortaya koymak suretiyle Müslüman toplumlarda uyanış sağlamayı hedeflemiş, böylelikle bid'atlardan sakınılmasını amaçlamışlardır (Gözün, 2019).

Osman b. Fûdî'nin Hayatı

XIX. yüzyılda; (Osman b. Fûdî'nin doğup yaşadığı topraklar olan) Kuzey Afrika'da özellikle Nijerya'da, Hausalar ve Fûlaniler adıyla bilinen iki önemli etnik zümre bulunmaktadır (Özköse, 2004). Günümüz Kuzey Nijerya'sını oluşturan Hausa'da meydana gelen direniş hareketleri bölgenin yakın tarihinde derin izler bırakmıştır (Hiskett, 2004). Fûlâniler ise siyah Afrika'da beyaz ırka mensup tek topluluktur. Osman b. Fûdî'nin de mensubu olduğu, genelde koyu dindar kişilikleriyle bilinen Fûlâniler'den göçebe hayat sürenler arasında putperestlik âdet ve töreleri devam etmektedir (Göksoy, 1996).

1754'te Tahua bölgesindeki Maratta'da (bugünkü Nijer'de) doğmuş olan Osman, babasının Fûlânîce olarak "dinde derinleşmiş ilim adamı" manasındaki Fûdî ünvanıyla adlandırılması nedeniyle Osman b. Fûdî adını almıştır (Moumouni, 2021; Kavas, 2007).

İlk Kur'an derslerini babasından alan Osman b. Fûdî, Arapça, Kur'an ilimleri ve İslam hukukunu da çoğunlukla nesep bakımından yakını olan ulemadan almıştır. Buhârî'nin Sahih'ini Muhammed b. Râcî'den okumuştur. Yine hocalarından biri, amcası Osman Bindûrî'dir. Onun üzerinde tesiri büyük olan hocalarından biri de Cibrîl b. Ömer'dir. Bu hocasının yanında Agâdes'te bir sene geçirdikten sonra onun vasıtasıyla sûfiliğe intisap etmiş, sonrasında tekrar Gobir'e dönüş yaparak öğrenim hayatını sürdürmüştür. Hemen sonrasında

insanları irşat çalışmalarına girişen b. Fûdî, insanları vaazlarıyla derinden etkileyen ve peşinden sürükleyen gözde bir âlim olarak ün kazanmıştır.1780'de Zamfara'da devam ettiği tebliğ faaliyetleriyle taraftarlarını çoğaltan Osman, sohbetlerinde sünnetlerin yeniden gün yüzüne çıkartılması ve hayata geçirilmesi konusunu ve bununla beraber din adına yapılan, bid'at sayılan uygulamaların da farkına varılıp yok edilmesi meselesini işlemiş; dini anlayış bakımından, İslam'ın başlangıcındaki haline dönülmesinin gerekliliğini ortaya koymuştur. İdarecilerden uzak durma anlayışını benimsemesine rağmen özellikle 1797-1798 yıllarında dönemin sultanının Müslümanlar ve özellikle Osman b. Fûdî ve cemaatine karşı gösterdiği saldırgan tavır sonucunda cemaatiyle birlikte Gudu'ya gitmek zorunda bırakılmıştır. Sultana yaptığı tövbe çağrısı ve siyasi hükümlüleri salıverme çağrısına cevap alamayınca halife makamında mü'minlerin emiri olarak biat almış ve sultana savaş açmıştır. 1812 yılında, uzun mücadelelerin sonunda İslami bir idare olarak Sokoto Halifeliği'ni kurmuştur. Daha sonra aktif siyasetten genel itibariyle ayrılarak ülkesini iki bölgeye ayırmış, kardeşi Abdullah batı bölgesinden sorumlu kılınmış, Sokoto beşkent ilan edilerek bunun idaresi de oğlu Muhammed Bello'ya verilmiştir. Osman b. Fûdî kalan ömrünü ilimle uğraşarak, devletin siyasi ve idari alt yapısını oluşturan bilgileri içeren kitaplar yazarak tamamlamıştır. Sokoto'da 1817'de vefat eden Osman b. Fûdî'nin kabri Nijerya halkı ve bölgedeki Çad ve Nijer halkı tarafından günümüze kadar unutulmayan mühim bir ziyaretgâh olmuştur (Kavas, 2007).

Yaşadığı dönemde özellikle sünneti ihyâ ve bid'atlerden sakındırma hareketinin önderi olan b. Fûdî, incelemiş olduğumuz *İhyâu's-sünne* adlı eseriyle bulunduğu toplumda sünnete ittibanın zorunluluğunu ve bid'atların ortadan kaldırılmasının gerekliliğini ortaya koymayı amaçlamış, bulunduğu toplumda İslami bilgi ve kültürün yerleşmesi için mücadele etmiştir.

Fodyo Hareketinin Vehhâbilikle Bağlantılı Olduğu İddiası

İslam coğrafyasının genişlemesinin ardından gelen işgaller ve büyük toprak kayıpları sonrasında modern dönem olarak adlandırılan XVIII. yüzyılın sonları, çağdaş İslami akımların ortaya çıktığı dönemdir. Bu sürecin başlangıcını 1783'te Rusya'nın, Kırım'ı egemenliği altına alması ve Mısır'ın Fransızlar tarafından 1798-1801olayları sonucu işgal edilmesi oluşturur. Fransa, 1830'da Cezayir'i, 1881'de Tunus'u işgal etmiştir. Bunun yanında İngiltere de 1882'de Mısır'a, 1899'da Sudan'a girmiştir. 1912'de de İtalya Libya'yı ele geçirmiştir. Bu arada yine Fransa Afrika'nın doğusunu ve güneyini; İngiltere ise batı ve kuzey bölgelerini sömürgeleştirmeye başlamıştır. Orta Asya'daki hanlıklar Ruslar tarafından işgal edilirken İngilizler Hint alt kıtasında Bâbürlüler'i ortadan kaldırmıştır. Cava ve Açe'de direnişler olsa da Endonezya, XX. Yüzyıla yaklaşırken Hollanda tarafından egemenlik altına

alınmıştır. I. Dünya Savaşı ile Osmanlı Devleti de tutunamamıştır. İşgalcilerle birlikte ortaya çıkan oryantalizm ve misyonerlik faaliyetlerini durdurabilmek için ilim ve fikir adamları çalışmalara başlamış kimi gelenekçi bir tutum sergilerken kimileri de bununla derinlemesine mücadele ederek reform anlayışını savunmuştur. Bazıları da bu iki tutumu bağdaştıran bir görüş geliştirmiştir (Arıkan, 2019).

Çağdaş İslâmî akımlar genellikle ihyâ, ıslah ve tecdîd faaliyetleri olarak ortaya çıkmış, yeni-gelenekselcilik veya gelenekçilik veya bunlardan doğan farklı isimlerle kimi zaman laiklik adı altında kimi zaman Mevdûdî, Seyyid Kutub anlayışından yola çıkarak radikal İslâmcılık ve benzeri isimler altında değerlendirilmiş ve bazıları zamanla mezhep olarak kabul edilmiştir. Bahâîlik, Hindistan'ın güney bölgelerinde Kadıyanilik, Arap yarımadasında b. Abdilvehhâb'ın (ö. 1206/1792) öncülük ettiği Vehhâbî akımı bunlardandır (Arıkan, 2019).

Gelenekçi akımların bazılarında liderler üstad, şeyh gibi ünvanlarla adlandırılırlar. Bunlardan Selefîlik anlayışı; sünneti, özündeki, ilk nesillerindeki anlayış üzere yaşamak görüşünü benimsemiş ve bu konuda buldukları topluma önder oldukları düşüncesi içinde olmuşlardır. Bununla beraber Selefîliğin tarihi ve görüşleri araştırılmış, Vehhâbîliğin de içinde anıldığı çeşitli mücahit İslami toplulukların birbiriyle ilişkileri araştırılmış ve bu topluluklar ve liderleri zamanımıza değin tartışma konusu olmuştur (Arıkan, 2019).

Haberleşme ve ulaşım olanaklarının artmasıyla farklı beldelerdeki toplumların İslam'ın doğduğu Mekke, Medine başta olmak üzere Arap yarımadasında yer alan diğer ilim merkezleriyle irtibatı sonucunda bu beldeler dışındaki İslam coğrafyasında da Vehhâbîliğin etkileri çoğunlukla XX. Asırda meydana gelmiştir. Afrika'nın batısında Vehhâbîlikle düşünce benzerliğine sahip topluluklardan; Mali'de Subbanu adında, Moritanya'da Müceydîrî adında ve Nijerya'da İzâle adı altındaki cemaatler göze çarpmaktadır (Arıkan, 2019).

Afrika'nın batısındaki en önemli İslami cihat hareketini Osman b. Fûdî başlatmıştır. Onun başı çektiği bu hareket bölgede İslam'ın yayılıp genişlemesini sağlamıştır. Büyük mücadelelerin sonunda 1812'de Sokoto Halifeliği kurulmuş ancak savaşın çetin geçmesinin de etkileriyle b. Fûdî'nin kendi hareketine karşıt olanların dinden çıktığına hükmederek katlini caiz gördüğü ve bu konuda daha önceleri Nijer'de siyasi çatışmalara girişmiş ve oradakilere eserleriyle tesir etmiş Mâlikî bir âlim olan Muhammed b. Abdülkerim el-Megili'yi (ö. 980/1504) örnek aldığı ileri sürülmüştür. Ancak savaşların bitiminden sonra Osman'ın bu görüşünü değiştirdiği, büyük günah işleyenin dinden çıkmadığı düşüncesine döndüğü ve bu görüşü desteklediği görülmektedir (Arıkan, 2015).

Şehu Osman'ın İslami cihat hareketiyle, b. Abdilvehhâb'ın görüşleri karşılaştırılarak onun ıslahat hareketlerinde veya sünneti ihya hareketlerinde Vehhâbilik etkilerinin olduğu iddia edilmiştir. Onun bu görüşlerden etkilenmesinin, kendisinin veya hocası olan Cibril b. Ömer'in hacca gidip dönüşünden sonra olduğu iddiaları herhangi bir kaynağa dayandırılmamış, bilakis onun hac için Mekke'ye gittiği öngörülen 1220/1806 yılı sonrasında kardeşi Abdullah b. Fûdî'nin 1227/1812 tarihli eserinde Osman b. Fûdî'nin hacca gidemediği belirtilmiştir. Onun şiirlerinden de hacca gidemediği anlaşılmaktadır. Ayrıca onun hakkında araştırmalar yapmış olan Mervyn Hiskett, "Hausa ıslahatçıları asla Vehhâbi değillerdi" Osman b. Fûdî'nin görüşleri de "temelde Vehhâbî aşırılığından oldukça uzaktı" tespitini yaparken hocası Cibrîl'in Vehhâbî görüşlerini olduğu gibi kabul eden biri olmadığını ifade etmektedir. Osman b. Fûdî, Kadirî tarikatı sûfilerindendir. Araştırmamıza konu olan eseri incelendiğinde onun her konunun sonunda tekrar ettiği "Allahım! Nebin Muhammed'in (sav) sünnetine ittiba etmeyi, onun yüzü suyu hürmetine bize nasib eyle !" ifadesi dikkati çeker ve bid'at konusunu da bu şekilde bitirir. Oysaki "yüzü suyu hürmetine" ifadesi Vehhâbilikte bid'at bir tevessül şekli olarak değerlendirilir. Bu şekildeki tevessül İbn Teymiyye'den etkilenen Muhammed b. Abdülvehhab'ın görüşüyle Osman b. Fûdî'nin görüşü arasındaki farkı aşikâr etmektedir. Ayrıca Osman b. Fûdî, *Veliliğin Usûlü ve Şartları* adlı eserinde kendisini nesep olarak Fülânî, mezhep olarak Mâlikî ve inanç esasları yani itikat bakımından Eş'arî olarak tanımlamıştır. Sonuç olarak onun Vehhâbî görüşlerden etkilenmediğini savunan araştırmacıların ortak tespitlerine göre Osman b. Fûdî, içinden çıktığı topluma uyumlu şekilde Eş'arî itikadına tâbi, Mâlikî fikhına bağlı tarikat ehli bir sûfidir. B. Abdülvehhab, Ehl-i Sünnet akidesine bağlıdır ve aynı zamanda İbn Teymiyye ve talebesi İbn Kayyim el-Cevziyye ekolünü benimsemektedir. Bulduğu çevre gibi kendisi de Hanbelî mezhebindedir. Muhammed b. Abdülvehhâb, sûfi olmamakla beraber sûfilerin aşırılıklarıyla mücadele etmiştir. Osman b. Fûdî eserlerinde birçok âlime atıf yapmasına rağmen bu isimlere atıfta bulunmamıştır. Osman b. Fûdî'nin etkilendiği iddia edilen hocası Cibrîl b. Ömer ise ikinci haccını 1200/1785 civarında yapmıştır. Hocasının etkilendiği Vehhâbî görüşlerinden o dönemde etkilenecek cihada başlamış olsaydı onun cihad hareketinin de otuz yıl önce başlaması gerekirdi. Oysaki Osman b. Fûdî bu hareketi kendini ve cemaatini korumak için son çare olarak başlatmıştır. Osman b. Fûdî o devirdeki çoğu önderin yaptığı üzere eserlerinde Kitap ve sünnete atıfta bulunmuş, onun sünneti ihya ve bid'atlarla mücadele hareketi Vehhâbî görüşe sahip olduğu düşüncesini doğurmuştur. Ancak onun eserlerindeki görüşleri bu düşünceyi çürütmektedir (Arıkan, 2015).

Osman b. Fûdî'nin “İhyâu's-sünne ve ihmâdu'l-bid'a” Adlı Eseri

Bulunduğu zamana değin bid'atlar konusunu esas alan çok eser telif edilmiş olmakla birlikte çalışmamıza konu olan *İhyâu's-sünne ve ihmâdu'l-bid'a* adlı eser; çok bilinmeyen Afrika topraklarında, Kuzey Afrika'da ilmî, siyasi ve tasavvufî kişiliğiyle başlatmış olduğu ıslahat hareketleriyle yirmi yıl kadar kitlelerin İslamlaşmasında, Kuzey Nijerya halklarının sosyal ve kültürel seviyelerinin yükselmesinde, haklarının korunmasında ve güzel ahlakın yaygınlaşmasında önemli bir isim olarak karşımıza çıkan Osman b. Fûdî'nin (ö. 1232/1817) eseridir.

Eserin Takdimi

Müellifin 1206 (1793) tarihinden önce (39 yaşında) yazmış olduğu bu kitap, onun temel görüşlerini içermesi bakımından en önemli eseridir. İçinde bulunduğu toplumun siyasi ve dini lideri kabul edilen Osman b. Fûdî, hukukçu yönüyle kaleme aldığı bu eseri ile öncelikle kendi toplumunun temel İslami bilgi ve değerlerini oluşturmayı hedeflemiş, insanları ifrat ve tefritten uzak mutedil bir yolu tutmak konusunda teşvik etmiştir. Eser baş kısmında giriş bölümü olarak bir “Mukaddime”, ardından gelen 33 bölüm ve son olarak da “Tenbihât” adıyla bir sonuç bölümünden oluşmaktadır (Özköse, 2004).

Eserin önsözü kabul edilen mukaddime bölümünde müellif, eseri yazma amacının Muhammedi Sünneti ihya ve şeytani bid'atları yok etmek olduğunu belirtirken bu konuda Allah'tan yardım niyaz etmiş, Hz. Peygamber'in Müslüman kardeşinin ayıbını araştırmanın ve gün yüzüne çıkarmanın fenalığını anlatan hadisi (Tirmizi, Sünen, B. 84, 2101.) başta olmak üzere ulemaya ait hikmetli sözleri de sıralayarak buradaki beyanlarının asla insanların eksik ve kusurlarını ortaya çıkarıp ayıplarıyla uğraşmak olmadığını ifade etmiştir. “Mü'min bir kimse mazeretleri, münafık ise günah ve hataları arar.” sözüyle de mü'mine yakışan tutumları belirtmiştir (İbn Fûdî, 1985).

Maksadı insanları bid'at ehli olup olmamak gibi bir ayrıma tabi tutmak olmasa da bir amelin bid'at olup olmadığı konusunda söz sahiplerinin ancak ulema olduğu görüşüne sahip olduğunu, Gazzâli'nin şu sözünü alarak belirtmiştir: “Avama düşen ibadet ve geçimleriyle meşgul olup ilmi ulemaya bırakmasıdır.” Ancak bu terk ediş, konuyu öğrenmeyi değil konu hakkında konuşmayı terk manasındadır. Müellif, haram işleyen kişilerin ancak haram olduğuna dair icmâ bulunan meselelerde kınanabileceğini, aksi takdirde bunun caiz olmadığını belirtir. Bununla beraber naslara aykırı söz ve amellerin tenkit edilmesini savunur. Ayrıca emr-i bi'l-marufu ve münkerden sakındırmayı herkesin yapabileceğini, ancak

muamelelerdeki hassas konularda ve hüküm vermeyle alakalı meselelerde halkın söz söyleme veya eleştirme hakkının olamayacağını belirtir. Bununla beraber âlimlerin üzerinde ittifak olan hususları tenkit edebileceği, ihtilafli meselelerde eleştiride bulunmayacakları görüşünü dile getirerek konunun ilim ehline bırakılması gerektiği görüşünü ortaya koymuştur (İbn Fûdî, 1985).

Yine bu bölümde okuyuculara kolaylık sağlamak maksadıyla her konuyu ayrı başlıklar altında ele almaya çalıştığını, her başlığın birbirinden farklı olup önemine göre zaman zaman tekrarlar yer verdiğini belirtmiştir (İbn Fûdî, 1985). Bu kısımda dikkat çeken diğer önemli bir konu da müellifin fasık olsa da tevhit ehline buğz edilemeyeceğini ifade etmesidir (İbn Fûdî, 1985).

Eserin Sistematiği

Müellif, eserin ilk bölümlerinde Kitap, sünnet ve icmânın sınırlarını çizer, bid'at kavramını açıklar, sünnete ittibâ ve bid'atlardan sakınma konusunda Sahabe, tabiin ve tebe-i tabiinden gelen haberleri içeren kavramsal çerçeveyi oluşturur, konunun önemi hakkında deliller sunar. Dördüncü bölümden itibaren konularına göre her bir başlıkta önce konuya dair “Muhammedî Sünnet” adıyla sünnette var olan uygulamayı belirtir. Sonra konuyla alakalı “Şeytanî Bid'atlar” diyerek bid'at olarak adlandırdığı uygulamaları dile getirir. Eserin bu şekilde bölümler halinde her bir konuyu sıralaması ve bununla ilgili ilk olarak sünnet olan sonra da yanlış kabul edilen uygulamaları sıralaması, okuyucunun rahatlıkla anlayabileceği bir düzen oluşturmuştur. Daha sonra iman konusundan başlayarak Muhammedî sünnet ve şeytanî bid'atlar diye nitelendirdiği meseleleri bâb başlıkları altında sıralar.

Eserde yer alan diğer başlıklar sırasıyla taharetle ilgili olarak def-i hacet, gusül, abdest, teyemmüm, kadınlara ait hayız, nifâs ve istihâza konuları; daha sonra namazla ilgili meselelerden namaz vakitleri, cami ve mescitlerle ilgili konular, ezan ve kamet, namaz, namazı kaçıran veya namazda sehv edenle ilgili konular, yolcunun namazı, bayram namazları başlıkları; daha sonra cenaze ve kabirlerle ilgili meseleler, zekât, oruç, hac, kurban, yeminler ve adaklar, nikâh, alışveriş, hadler ve cezalar, miras, sünnet ve tıraş edilmesi gerekenler hakkında emredilen ve nehyedilenler, giyim kuşam, yeme içme, selam ve izin isteme, tedaviler ve rukye, rüya ve son olarak ihsân konu başlığıdır.

Burada dikkati çeken bir husus, konuların klasik eserlerdeki üsluba benzer bir şekilde sıralanmasıdır. Eserde önce nasslar sunulmuş, sünnete bağlılık ve bid'atlarla mücadele konusunda sahabe, tabiun ve etbeu't-tabiinin haberleri aktarılmış ardından itikat, ibâdât,

muamelât, ukubât ve ahlâk konuları başlıklar halinde sıralanmıştır.

Eserde Bid'at Kavramı

İslâm âlimleri bid'at kavramını ilk dönemlerden itibaren farklı şekillerde tanımlamış kimileri geniş kapsamıyla ele alarak sonradan çıkan her şeyi bid'at saymış, kimileri de kapsamı dar tutmuştur. Osman b. Fûdî, bu eserinde bid'at konusunda, es-Sagîr'in (ö. 719/1320) Kitap, Sünnet ve icmânın dışında yer alan şeyler olarak aldığı geniş tanımını almış fakat bununla yetinmemiştir. Çünkü bu tanıma göre bu üçünün üzerinde hüküm belirtmediği bütün ibaha kapsamındaki şeyler bid'at sayılacaktır. Osman b. Fûdî, konuyu ulema arasında kabul gören "Aslı şer'i esaslarda var olan bir yenilik bid'at kapsamında değerlendirilmez." yaklaşımıyla açıklar. Bunun bir örneği olarak teravih namazını Hz. Peygamber yalnızca üç defa kıldığı halde Ömer b. El-Hattab'ın halifeliğinde mescidlerde cemaatle kılındığı ve konuyla ilgili Hz. Ömer'in "ne güzel bir bid'at bu" ifadesini kullandığı sabittir. Burada aslı Peygamber'in sünnetinde bulunan bu namaz, sahabe devrinde yeni bir uygulamaya dönüşmüş olmasına rağmen bu durum sapıklık diye addedilen bir bid'at olarak değerlendirilmemiştir. Müellif daha ayrıntılı tarif edebilmek için bid'atı; vacip (Kur'an'ın tedvini vb.), haram (mukus vergisi, ehil olmayanların makamlara getirilmesi), mendûb (teravih namazı), mekruh (faziletli günlere has ibadetler yapılması, namazdan sonraki otuz üç tesbihlere ek yapılması vb.) ve mübah (elek kullanmak, güzel giyinmek vb.) olarak ayrımına tabi tutan Karâfi'nin (ö. 684/1285) görüşüne yer verir. Müellif, bid'at konusunda ayrıca İzzuddîn b. Abdüsselâm'a (ö. 660/1262) atfen, hakkında tartışma bulunan meselelerde, Müslümanın kendi ihtiyarı ile bunlardan birine tabi olduğunda bu konuda eleştirilemeyeceğini belirtir. Son olarak, üzerinde ihtilaf olan meselelerde bid'at hükmü koymayı uygun bulmadığını belirtir. Ayrıca tüm yeni olanlar reddedilemeyeceği gibi uygulanması mübah olan veya yapılması sevap olan ve dahi vacip olan bid'atlar da vardır. Hatta bazıları yapılmadığı takdirde cezaya sebep olur (İbn Fûdî, 1985).

Eserin Muhtevası

Eseri nasslar ve bid'at kavramı açısından delillerini sunarak belli bir temele oturtan müellif ilk olarak itikadi konuları ele alır. Burada ru'yetullah, kabir azabı gibi inanılması vacip meseleler sıralanmış bunları inkâr bid'at olarak belirtilmiştir. Ancak sonuç olarak müellif kelam ilmi hakkında, insanların aklını fazlaca karıştırması açısından bir değerlendirmede bulunarak "Kelamın hem iyi hem de kötü tarafları vardır." diyerek bölümü bitirir (İbn Fûdî, 1985).

Daha sonra amelî konulara, taharet kapsamına giren meselelerle başlar. Def-i hacette

Muhammedî sünnetler olarak; tuvaletini yaparken kibleye doğru veya arkasını kibleye vererek oturmamak, helaya oturduğunda ve işini bitirdiğinde okunması sünnette tavsiye edilenleri okumak, yere eğilinceye dek avretini açmaktan kaçınmak vb. sayılmıştır (İbn Fûdî, 1985). Üzerinde bir şey olmadan ihtiyaç gidermek ise bid'atlardan sayılmış, insanların göreceği biçimde çıplak olursa bu icmâen haram sayılan bid'at; kimse tarafından görünmüyorsa bu şekilde def-i hacet kerahetle bid'at olarak zikredilmiştir. Bu bölümde dikkati çeken husus müellifin içinde bulunduğu toplumda yaygınlaşan özellikle istibrâ ve istincâ konusundaki aşırılıkları ayrıntısıyla irdeleyip bid'at kapsamında ele almasıdır. Müellif bazı insanların yel çıkardıktan sonra da istincâ yapmalarını ele alarak konuya dair “Yel sebebiyle istincâ eden bizden değildir.” Rivayetini vererek itidali teşvik eder. Gusül ve abdest bölümlerinde israf meselelerine değinir, suyu üçten fazla miktarda kullanmayı konuyla ilgili hadisi delil göstererek bid'at kapsamında ele alır (İbn Fûdî, 1985).

Camilere dair on birinci bölümde müellif, bir mahallede birden fazla cami olmasını mekruh bid'atlardan saymış, konuyla ilgili el-Abderî'nin (ö. 737/1336) *el-Medhal* adlı eserinden; camilerin çok, namaz kılanların az olmasının kıyamet alametlerinden olduğuna dair hadisi alıntılanmış, Tâlib el-Mekkî (ö. 386/996) ismine atfen bir mahallede camileri çoğaltmayı hoş karşılamadığını nakletmiş, İmam Mâlik'in (ö. 93/711-12) “Bu ne bid'at!” dediği, Basra'da iki adımda bir mescitle karşılaşması sonucundaki tepkisini aktararak konuyla alakalı görüşlerini belirtmiştir (İbn Fûdî, 1985).

Ezan ve kametle ilgili on ikinci bölümde dikkati çeken bid'at, müezzin topluluğunun tek sesle ezanı okuması meselesidir. Müellifin “tatrib” diye ifade ettiği mesele konuyu açıklamaya çalışan kavillerden anlaşıldığına göre ezanın şarkı gibi huşu ve vakara uygun olmayan bir tarzda okunmasıdır. Bunun ölçüsünün ne olacağı yani bir okuyuşta teganni olup olmadığı da müellifin başvurduğu Tetâî'nin görüşüyle ortaya konulmakta, meselenin bu işin uzmanlarınca tespit edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır (İbn Fûdî, 1985).

Namaz bahsinde, cemaatle namaz kılarken imamın iftitahtan evvel iki yanına dönüp namaz saflarını düzeltmek konusunda uyarıda bulunup bozuk olanları tesviye etmeden tekbiri almasının, yine içlerinden birinin “Allahuekber” deyip “ Bizden de senden de Allah razı olsun” demesinin bid'at olduğunu belirtir. Konuya dair sünnet, selef âlimlerinin uyguladığı gibi görevli kişilerce safların hizaya getirilip cemaatin tam saf düzenini almalarını haber vermelerinden sonra imamın namaza durmasıdır (İbn Fûdî, 1985).

Müellifin namazla ilgili bid'at olarak üzerinde durduğu bir diğer konu, namaz kılanların camiye seccade ile gelmeleri meselesidir. Konuyla alakalı Hz. Peygamber'in ve sahabenin ve

dahi selefin birçoğunun secde ettikleri yer ile yüzleri arasında hasır veya başka bir şeyin olmadığını aktarıp Ömer b. Abdülaziz'in de sünnete ittibai ve tevazuu sebebiyle secde ettiği yer ile yüzü arasında bir şey olmadığını ifade eder. *Medhal*'i referans göstererek seccade edinmenin sonradan ihdas olmuş bir bid'at olduğunu dile getirir. Müellif konuyla ilgili son söz olarak; her ne kadar secde tevazu, küçülme, hudû ve huşû makamı olsa da zamanla hasırdan ketene, pamukludan yünlü malzemeye kadar çeşitli malzemelerle secde mekânları kaplanmıştır, bunlar üzerine secde caizdir. Ancak bunlar üzerine secde etmektense doğrudan yere secde daha güzeldir diye belirtir. Müellifin kendi mezhep imamı İmam Mâlik'in de camiye seccade getirilmesini bid'at kabul ettiği bilinmektedir (İbn Fûdî, 1985).

Namaz bahsinde Recebin ilk cuma ve yirmi yedinci gecesi, Şabanın on beşinci gecesi ve benzeri vakitlere mahsus olarak kılınan namazları da bid'at kabul eder. Bayram namazlarında cemaatin kendi tekbirini getirmeyip koro halinde tekbir getirmesini sonradan ihdâs olan bid'atlardan sayar (İbn Fûdî, 1985).

Cenaze yıkanırken zikirde bulunmak mekruh bir bid'at, cenazeye hürmetsizlik olması açısından cenazenin dübürüne, ağzına, boğazına pamuk tıkamak ise haram bir bid'at olarak belirtilmiştir. Yine aynı bölümde cenaze sahiplerinin yemek yapıp insanları bunun için davet etmesi, ölünün arkasından yedinci günü yine yemek yaparak insanları toplamak mekruh bid'atlardan sayılmıştır. Kabirlerin yanına işaret olarak ağaç dikilmesini veya hürmet için mezar üzerinde namaz kılınmasını da mekruh bid'at olarak belirtmiştir (İbn Fûdî, 1985).

Oruç bahsinde ramazanda teravîh namazı kılınırken selamlardan sonra hep bir ağızdan zikir tarzında bir şeyler söylenmesi, halkı sahura uyandırmak için davul çalınması, kapıların çalınması ve sokaklarda sahura özel bir şeyler söylenerek dolaşılması mekruh bid'at olarak adlandırılmıştır. Başka İslam memleketlerinde de uygulanan bu tür danslı şarkılı teshir uygulamaları ramazan ayının hürmetine uygun düşmemesi bakımından sünnette yeri olmayan bid'atlardır. Müellif yeme içme babında, ekmeği bıçakla kesmeyi, ısırarak koparmayı, yemek esnasında şakalaşmayı, çok konuşmayı, çok sıcak yemek yemeyi, suyu çalkalamayı mekruh bid'atlar arasında saymıştır (İbn Fûdî, 1985).

“Tedaviler” bölümünde necaset sayılan şeylerle tedaviyi icmâ ile haram bid'atlardan saymış, yılan akrep sokması gibi durumlarda yaralı yere birtakım bilinmeyen sözlerle bıçağı sürerek yapılan tedavinin de Mâlikî mezhebince haram bid'atlardan olduğunu belirtmiştir. Nazar veya sihirden korunmak için veya bit, pire, karınca, yılan, akrep, fare vb. zararlılardan korunmak için bir kâğıt veya tahta parçası veya bir duvar üstüne bilinmeyen bir takım şeyler yazmak çizmek veya düğüm atmak hoş karşılanmayan yasaklar arasında sayılmıştır. İnsanların

rüyalarına göre yapacakları veya yapmayacakları işe karar vermelerini de haram bid'atlardan saymış, yine istihare yapıp bunun sonucunu rüyalarına göre değerlendirenlerin, sünnette belirtilen istihare ve istişareye aykırı, mekruh bir bid'at olarak yaptıklarını belirtmiştir (İbn Fûdî, 1985).

Kadiri tarikatına mensup bir mutasavvıf olmakla beraber ehl-i tasavvufun da bid'atlarından bahsetmiş; örneğin bir insanın ateşe dalması ya da kendini ipe veya demire bağlaması gibi bir takım yöntemler kullanarak nefsinin terbiye etmeye çalışmasını icmâ ile haram bid'atlardan saymıştır. Kur'an ve Sünnete aykırı olarak gönle doğan, ilham keşif veya hitap ile amel etmek icmâ ile haram bid'at olarak belirtilmiştir. Bu bölümde müellifin referansı Ahmed Zerrûk'a (ö. 899/1493-94) ait *Umdetu'l-murîdi's-sâdık* adlı eseridir (İbn Fûdî, 1985).

Eserin Kaynakları

Müellif ilk bölümde şer'i delil olarak Kitap, Sünnet ve İcmâyı tanımlayıp bunlara ittibanın gerekliliğini belirtirken Süyûtî (ö. 911/1505) ve Abdurrahmân el-Mencûr'u (ö. 995/1587) referans almıştır. İkinci bab başlığında yer alan ve kitabın iskeletini oluşturan bid'at tanımları konusunda ise Ebu'l-Hasen es-Sugayyir'in (ö. 719/1319) tanımlarından, Ahmed Zerrûk'a (ö. 889/1493-94) ait görüşlerden ve Fâkihânî'nin (ö. 734/1334) değerlendirmelerinden yararlanmıştır (İbn Fûdî, 1985).

İhyâu's-Sünne'de yer alan ibâdât ve muâmelâta dair konular eserin ekseriyetini oluşturmaktadır. Dolayısıyla her bir konuyla alakalı sünnete dair görüşlerine yer verilen âlimler incelendiğinde, müellifin kendi mezhebinin fıkıh kaynaklarına ekseriyetle başvurduğu görülür. Ekseriyetle müellifin esas aldığı kaynak olan el-*Medhal*, Mâlikî fakih İbnü'l-Hâc el-Abderî'ye (ö. 737/1336) aittir (İbn Fûdî, 1985). *El-Medhal*, müellifinin bulunduğu çalkantılı dönemde bida'atlarla mücadelesini yansıtan bir eser olarak Osman b. Fûdî'ye de yol göstermiş olmalıdır.

Osman b. Fûdî'nin çokça atıfta bulunduğu bir diğer kaynak Mâlikî fakih Alî el-Mencûr'un (ö. 995/1587) eseri olan *Şerhu'l-Menheci'l-müntehab ilâ kavâ'idi'l-mezheb* 'tir. (İbn Fûdî, 1985). Aynı zamanda mutasavvıf olan ve "Şeyho" diye adlandırılan Osman b. Fûdî'nin Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) *İhyâ* adlı eserine atıfta bulunduğu göze çarpmakla beraber onun özellikle alıntılıdığı *Umdetü'l-mürîdi's-sâdık* adlı eser, Şihâbüddîn Zerrûk'a (ö. 899/1493-94) ait olup kendisi Şâzeliyye tarikatının Zerrûkiyye kolunun kurucusudur ve Şeyh Osman'ın tasavvufi bağlantısını yansıtmaktadır (İbn Fûdî, 1985).

Müellif eser belirtmeksizin İmam Malik'e (ö. 179/795), es-Sülemî'ye (ö. 238/853), İbn

Rüşd'e (ö. 520/1126), et-Turtûşî'ye (ö. 520/1126), İzzüddîn b. Abdisselâm'a (ö. 660/1262), el-Karâfi'ye (ö. 684/1285), b. Muhammed'e (ö. 803/1401), el-Burzulî'ye (ö. 844/1440), el-Haraşî'ye (ö. 1101/1690) ve et-Tetât'ye (ö. 942/1535) de atıflarda bulunmuştur (İbn Fûdî, 1985).

Eserin Çelişkili Yönleri

Eserin mukaddimesinde müellifin üzerinde durduğu konulardan biri ulemanın ihtilaf ettiği konularda yorumda bulunmamak, sükût etmektir. Zira tartışmalı pek çok konu vardır. Müellifin bu kapsamdaki konular hakkında bir hükme varmaması beklenirken örneğin senedindeki zayıf râviler sebebiyle zayıf addedilen “Yel sebebiyle istincâ eden bizden değildir.” Rivayetini istidlal için getirmiş ve bid'at hükmü vermiştir (Arslan, 2023).

Eserde dikkati çeken bir diğer durum da müellifin yine üzerinde ihtilaf bulunan bazı meselelerde belli görüşleri belirtip konuya dair diğer görüşleri belirtmeksizin bid'at olduğu hükmüne varmasıdır. Örneğin seferi namazıyla alakalı bölümde namazın kasredilmemesini bid'at kapsamına almıştır. Kasretmeyi ruhsat kabul edip tam kılmaya cevaz veren İmam Şâfiî gibi âlimlerin görüşlerine hiç yer vermeksizin bu hükme bağlamıştır (Arslan, 2023).

Bir başka bölümde cenazenin Allah'ın isimleri, Peygamber'in yahut evliyanın isimlerinin yazılı olduğu bir kâğıda sarılmasının haram bid'at olduğu (İbn Fûdî, 1985) belirtilmişken konuya dair bunu hoş gören bazı âlimlerin bulunduğu dair bilginin verilmesi okuyucuyu karışıklığa sürükleyen bir durumdur. Eserin yazılma amacı olan bid'atlardan sakındırma hedefine, bir şeyin bid'at olduğunun tespiti belirtilmeden bu şekilde ulaşılması güç görünmektedir. Dolayısıyla müellifin eserde hükme varılmaması gereken ihtilaflı bazı konularda kanaat belirtirken bazen de meseleyi bir sonuca vardiirmeden bırakması eserin etkinliğini azaltan bir durum olabilir (Arslan, 2023).

Eserin Öne Çıkan Tarafları

Eserin genel yapısında müellifin yumuşak bir üslupla her bir konuyu dua ile Allah'tan muvaffakiyet dileyerek okuyucuları düşünmeye sevk eden bir tarzda ele aldığı görülür. İçinde bulunduğu topluma, adeta ayna olup onların yanlışlarını yansıtmayı ister ve onları sünnetin özüne dönmeye davet eder. Hemen her bölümde sahih kaynaklardan aktardığı hadislerden örnekler verir.

Bir başka dikkat çeken husus olarak müellif, bulunduğu dönemde yaygınlaşan bazı sakıncalı durumlardan bahseder. Ulemanın bid'at hükmünde bulunmadığı ancak icra edilişi bakımından sakıncalı hale gelen bir takım uygulamaları müellif, mekruh bid'at olarak nitelendirmiştir.

Örneğin, mevlid-i nebi gecelerinde Müslümanların bir araya gelerek zikirde bulunması, hediyeleşmesi güzel bulunmakla beraber bunun kadın-erkek ihtilat halinde bir araya gelerek yapılması müellifin tepki gösterdiği meseledir. Müellif “Buna cevaz vermekten Allah’a sığınırım.” der (İbn Fûdî, 1985). Onun burada üzerinde durduğu, meselenin dindeki yerinden ziyade halkın bu uygulamayla Allah Resul’ünü anmak isterken onun hoşnut olmayacağı bir uygulamaya dönüştürmeleridir (Arslan, 2023).

Müellifin eserde öne çıkarmaya çalıştığı bir başka konu yeme içme adabı bölümünde göze çarpmaktadır. Kişinin kendine has kapta yemek yemesi, yine kendine has kaptan içmesi tekebbür sebebiyle ise bid’atın haram kısmına; kibir söz konusu değilse de kerih görülen kısmına girer diye nitelendirilmiştir (İbn Fûdî, 1985). Müellif, Hz. Peygamber’in eşi Hz. Aişe ile aynı kaptan içmesini ve dahası, onun ağzını değdirdiği yerden içmesini (İbn Fûdî, 1985) aktararak sosyal ilişkilere dikkat çekmeye çalıştığı düşünülebilir (Arslan, 2023).

Sonuç

İslam’ın ilk dönemlerinden itibaren dinin aslının korunarak aktarılması büyük önem arz etmiştir. Bununla beraber dinin geniş coğrafyalara yayılışıyla ihtida eden toplumların önceki inanç ve kültürlerinden bazı yaşayış, inanış ve uygulamaları devam ettirip bunlara İslami inançlarından da bir şeyler ekleyerek zamanla bunları din olarak algılamaları vb. sebeplerle dinin özünden uzaklaşılması, bazı bid’atların ortaya çıkmasına sebep olmuş, bu durum da ulemayı uyanık olmaya sevk etmiştir. Bundan dolayı her dönem ve coğrafyada ulema sünneti ihya ve bid’atlarla mücadele konusunda çalışmış, kimileri de eserler telif etmişlerdir.

18. Yüzyılda yaşamış bir âlim olarak Şeyh Osman b. Fûdî’nin incelediğimiz bu eseri de onlar arasında yer almaktadır. Yaşadığı dönemde içinde bulunduğu Müslüman topluluğunu çevreleyen putperestlik de dâhil olmak üzere çeşitli gayri İslami inanışlarla mücadele etmiş, inançlarına yönelik siyasi otorite baskısına boyun eğmeyerek büyük bir mücadeleyle kurduğu Sokoto Halifeliği çatısı altında Müslüman toplumu bu baskıdan kurtarmayı başarmıştır. Bununla beraber etnik ve siyasi çatışmalardan felaha eren Müslümanların, dini yaşayışlarına yansıyan ve dolayısıyla onları dinin özünden uzaklaştıran bid’atlarla ömrü boyunca mücadele etmiştir. Osman b. Fûdî yaşadığı toplum için siyasi bir lider, azimli bir âlim ve tasavvufi yönüyle gönüllere hitap eden bir örnek olmuştur. Onun bu kitabı da toplumuna sünnetleri öğrenmek ve bid’at kabul edilenleri belirlemek açısından, öğretilerini içermesi dolayısıyla bize yol göstermektedir.

Tespitlerimize göre Osman b. Fûdî fihhi açıdan Maliki görüşleri benimsemekte ve ekseriyetle

Mâlikî fakihlerin eserlerini referans almaktadır. Eserin konu başlıkları sünen eserlere benzer görünümde olsa da içerik açısından bu başlıklar altında konuya dair fikhi görüşler üzerinde çok durmamış ibadetin özüne ilişkin meseleyi ortaya koymuştur. Örneğin, abdest konusuyla ilgili azaların üçten fazla yıkanması meselesine ilişkin suyun israfına, hac ibadetine ilişkin başlıkta, hacıların kabileleriyle toplu olarak bir ağızdan yaptıkları dua telbiye vs. esnasında kişinin kutsal mekânların huşuuna ulaşamayacağı endişesine, oruç bahsinde sahura özel çalgılı gürültülü uyandırma merasimlerinin ayın hürmetine uymayışına dikkat çekmiş, ibadetle ilgili uygulama esaslarındaki fikhi meselelere pek değinmemiştir.

Onun yaşadığı dönemde sünneti ihya ve bid'atlardan sakındırma hareketinin etkinliğini değerlendirecek olursak şunları söyleyebiliriz: Sahraaltı Afrika'daki Müslümanların önderi kabul edilen âlim ve davetçi Şeyh Osman b. Fûdî'nin bölgede başlattığı cihad hareketi (*Fulânî Cihadları* diye meşhurdur) ile Sokoto Halifeliği kurulmuş ve yine onun azimli çalışmaları vesilesiyle İslam, Sahra Altı Afrika'da güneye doğru yayılmıştır.

Onun davet ve irşâd çalışmalarıyla bölgedeki bid'at ve hurafeler Allah'ın izniyle gerilemiştir; ancak bölgede günümüzde de halen büyük eksiklikler (büyü, tesettür, tevhid gibi konularda) vardır. Osman b. Fûdî, Sahralı Afrikalılar için bugün dahi, hangi kesimden olursa olsun, büyük saygı duyulan çok önemli bir şahsiyettir. Kabrinin halen bölge Müslümanları tarafından önemli ziyaret mekânlarından biri olması onun günümüze uzanan tesirlerinin bir yansıması olmalıdır.

Kaynaklar

Arıkan, A. (2015). Nijerya'da Selefiler/Salafies in Nigeria/السلفية في نيجيريا. *İlahiyat Akademi*, (1-2), 283-302.

Arıkan, A. (2019). Çağdaş islâmî akımlar literatürü. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 15(29), 243-300.

Arslan, A., Sağır, H., & Yıldız, Y. (2023). Osman b. Fûdî'nin *İhyâu's-Sünne* adlı eserine eleştirel bir bakış. *İdrak Dini Araştırmalar Dergisi*, 3(1), 85-113.

Ferit Devellioğlu, Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik sözlük (Ankara: Kurtuluş Ofset Basımevi, 1986).233.“Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi” (İstanbul: Gelişim Yayınları, t.y.).50.

Göksoy, İ., H. (1996). "Fûlânîler", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/fulaniler> (14.06.2023).

Gözün, A. (2019). Bid'at literatürünün hikâyesi-beş klasik eser özelinde. *Artuklu*

Akademi, 6(2), 253-278.

Gürler, K. (2003). Bid'at kavramı üzerine. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 3(4), 57-78.

Hiskett, M. (2004). Kuzey Nijerya tarihi ve Hausa Müslümanları. *Dinî Araştırmalar*, 7(19), 357-366.

İbn Fûdî, Osman. (1985). İhyâ'ü's-sünne ve İhmâdu'l-bid'a. Ahmed Abdullah Bâcur, Kahire, 2.

Karadaş, C. (2016). Dine yabancılaşma aracı olarak bid'at ve hurafe/bid'ah and superstitions as tools of alienation from religion/البدعة والخرافة كأداتين للاغتراب عن الدين. *İlahiyat Akademi*, (3), 23-44.

Kavas, A. (2007). "Osman b. Fûdî", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/osman-b-fudi> (14.06.2023).

Moumouni, S. (2021). Uthman (Osman) dan Fodio (1754–1817): Life and religious philosophy. İçinde *Oxford Research Encyclopedia of African History*.

Özköse, K. (2004). *Sufi davetten devlete (Osman b. Fûdî ve Sokoto Halifeliği)*. Gelenek Yayıncılık, İstanbul.

Pakalın, M. Z. (1983). Osmanlı tarih deyimleri ve sözlüğü. *Milli Eğitim Basımevi*, 2 (s 291).

Sofuoğlu, M. (1964). Bidatler ve korunma yolları. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(2).